

# CZASOWNIK

## Verbum

### I. Koniugacje

1. Czasownik podlega **koniugacji**, czyli odmienia się przez osoby, liczby, czasy, tryby i strony. W języku łacińskim wyróżniamy:

a) trzy osoby (**personae**):

- osoba pierwsza – *ego, nos*,
- osoba druga – *tu, vos*,
- osoba trzecia – *is, ea, id*;

b) dwie liczby (**numeri**):

- pojedyncza – *numerus singularis*,
- mnoga – *numerus pluralis*;

c) sześć czasów (**tempora**):

- teraźniejszy – *tempus praesens*,
- przeszły niedokonany – *tempus imperfectum*,
- przeszły dokonany – *tempus perfectum*,
- zaprzyszły – *tempus plusquamperfectum*,
- przyszły I – *tempus futurum primum*,
- przyszły II – *tempus futurum exactum*;

d) trzy tryby (**modi**):

- oznajmujący – *modus indicativus*,
- przypuszczający (łączący, warunkowy) – *modus coniunctivus*,
- rozkazujący – *modus imperativus*;

d) dwie strony (**genera verbi**):

- czynna – *genus activum*,
- bierna – *genus passivum*.

2. Niesobowe formy czasownika to:

a) bezokolicznik (*infinitivus*),

b) formy rzeczownikowe *supinum* i *gerundium*,

c) imiesłowy (*participia*).

3. Wyróżniamy **cztery koniugacje** w zależności od tematu czasownika:

koniugacja **I** – temat na ***ā-***

koniugacja **II** – temat na ***ē-***

koniugacja **III** – temat na **spółgłoskę**

koniugacja **IV** – temat na ***ī-***

4. Czasownik posiada **cztery formy podstawowe**, jeśli nie tworzy się ich regularnie, muszą być podane w słowniku. Są to:

- 1) pierwsza osoba singularis praesentis
- 2) bezokolicznik (infinitivus praesentis)
- 3) pierwsza osoba singularis perfecti
- 4) supinum

#### I koniugacja

*laudo* 1

*laudo, laudāre, laudāvi, laudatum*

1. *laudo* – chwale
2. *laudāre* – chwalić
3. *laudāvi* – pochwaliłem
4. *laudatum* – aby pochwalić

#### II koniugacja

*vidēo* 2 *vidi, visum*

*vidēo, vidēre, vidi, visum*

1. *vidēo* – widzę
2. *vidēre* – widzieć
3. *vidi* – zobaczyłem
4. *visum* – aby zobaczyć

#### III koniugacja

*vinco* 3 *vici, victum*

*vinco, vincēre, vici, victum*

1. *vinco* – zwyciężam
2. *vincēre* – zwyciężać
3. *vici* – zwyciężyłem
4. *victum* – aby zwyciężyć

## IV koniugacja

*audio* 4*audio, audīre, audīvi, auditum*1. *audio* – słucham2. *audīre* – słuchać3. *audīvi* – usłyszałem4. *auditum* – aby usłyszeć**5.** Wyróżniamy **trzy tematy** czasownikowe:a) temat **praesentis** – od 2. formy podstawowejb) temat **perfecti** – od 3. formy podstawowejc) temat **supini** – od 4. formy podstawowej**Temat praesentis** tworzymy przez odcięcie końcówki **-re** od bezokolicznika w I, II i IV koniugacji, a w III także spójki **-e-**, a więc:

| kon. | infinitivus | temat         |
|------|-------------|---------------|
| I    | laudā-re    | <b>laudā-</b> |
| II   | vidē-re     | <b>vidē-</b>  |
| III  | vinc-ē-re   | <b>vinc-</b>  |
| IV   | audī-re     | <b>audī-</b>  |

Tworzymy od niego czasy: praesens, futurum I, imperfectum.

**Temat perfecti** tworzymy przez odcięcie końcówki osobowej **-i** od pierwszej osoby singularis perfecti, a więc:

| kon. | 1. os. sg. perfecti | temat          |
|------|---------------------|----------------|
| I    | laudāv-i            | <b>laudāv-</b> |
| II   | vid-i               | <b>vid-</b>    |
| III  | vic-i               | <b>vic-</b>    |
| IV   | audīv-i             | <b>audīv-</b>  |

Od tego tematu tworzymy od czasy: perfectum, plusquamperfectum, futurum II.

**Temat supini** tworzymy przez odcięcie końcówki **-um** od formy supinum, a więc:

| kon. | supinum   | temat          |
|------|-----------|----------------|
| I    | laudat-um | <b>laudat-</b> |
| II   | vis-um    | <b>vis-</b>    |
| III  | vict-um   | <b>vict-</b>   |
| IV   | audit-um  | <b>audit-</b>  |

## II. Infinitivus

**1. Infinitivus praesentis activi** to 2. forma czasownika, zawsze ma zakończenie **-re**.

**2. Infinitivus praesentis passivi** I, II i IV koniugacji tworzymy, dodając do tematu praesentis końcówkę **-ri**, a III koniugacji – końcówkę **-i** (np. *vinci* – być zwyciężanym, *mitti* – być wysyłanym).

Infinitiwy perfecti i futuri stosuje się w składni *accusativus cum infinitivo* i *nominativus cum infinitivo*. Dlatego też tłumaczymy je na język polski jako formę osobową, orzeczenie zdania dopełnieniowego wprowadzanego przez *że*.

**3. Infinitivus perfecti activi** tworzymy, dodając do tematu perfecti końcówkę **-isse**.

**4. Infinitivus perfecti passivi** składa się z participium perfecti passivi i infinitiwu czasownika *sum, esse*.

**5. Infinitivus futuri activi** składa się z participium futuri activi i infinitiwu czasownika *sum, esse*.

**6. Infinitivus futuri passivi** składa się z supinum i nieodmiennej formy *iri* (nieużywany inf. praes. pass. od *eo, ire*).

Zestawienie form infinitiwu:

| infinitivus | activi                                                        | passivi                                              |
|-------------|---------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------|
| praesentis  | laudare – <i>chwalić</i>                                      | laudari – <i>być chwalonym</i>                       |
| perfecti    | laudavisse – <i>że pochwailem</i>                             | laudatum, a, um esse – <i>że zostałem pochwalony</i> |
| futuri      | laudaturus, a, um esse – <i>że będę pochwalał/że pochwałę</i> | laudatum iri – <i>że będę pochwalony</i>             |

### III. Tryby i strony

#### 1. Indicativus (tryb oznajmujący)

Temat praesentis activi ma następujące końcówki osobowe:

| osoba | singularis   | pluralis    |
|-------|--------------|-------------|
| 1.    | <b>-o/-m</b> | <b>-mus</b> |
| 2.    | <b>-s</b>    | <b>-tis</b> |
| 3.    | <b>-t</b>    | <b>-nt</b>  |

Temat perfecti activi ma następujące końcówki osobowe:

| osoba | singularis   | pluralis      |
|-------|--------------|---------------|
| 1.    | <b>-i</b>    | <b>-imus</b>  |
| 2.    | <b>-isti</b> | <b>-istis</b> |
| 3.    | <b>-it</b>   | <b>-erunt</b> |

Końcówki osobowe strony biernej:

| osoba | singularis   | pluralis     |
|-------|--------------|--------------|
| 1.    | <b>-(o)r</b> | <b>-mur</b>  |
| 2.    | <b>-ris</b>  | <b>-mini</b> |
| 3.    | <b>-tur</b>  | <b>-ntur</b> |

Tabele odmian dla poszczególnych czasów zostały zamieszczone w punkcie IV.

#### 2. Imperativus (tryb rozkazujący)

##### 2.1. Imperativus praesentis activi (tryb rozkazujący czasu teraźniejszego strony czynnej)

Tworzymy go dla 2. os. sg. i pl. W singularis tryb rozkazujący jest tożsamy z tematem praesentis (w III koniugacji dodaje się końcówkę **-e**), w pluralis do tematu dodaje się końcówkę **-te**, poprzedzoną w III koniugacji spójką **-i-**.

# RZECZOWNIK

## Nomen substantivum

### I. Deklinacje

1. Rzeczownik podlega **deklinacji**, czyli odmienia się przez przypadki i liczby (i ma rodzaje).

a) w języku łacińskim mamy sześć **przypadków**:

**casus nominativus** (nom., mianownik) – odpowiada na pytania *quis? quid?* (kto? co?)

**casus genetivus** (gen., dopełniacz) – odpowiada na pytanie *cuius?* (czyj? kogo?)

**casus dativus** (dat., celownik) – odpowiada na pytanie *cui?* (komu? czemu?)

**casus accusativus** (acc., biernik) – odpowiada na pytania *quem? quid?* (kogo? co?)

**casus ablativus** (abl., pełniący funkcje polskiego narzędnika i miejscownika) – odpowiada na pytanie *quo?* (kim? czym?, z kim? z czym?, o kim? o czym?)

**casus vocativus** (voc., wołacz)

b) wyróżniamy dwie **liczby**:

**numerus singularis** (sg.) – liczbę pojedynczą

**numerus pluralis** (pl.) – liczbę mnogą

c) rzeczownik może mieć jeden z trzech **rodzajów**:

**genus masculinum** (*m*) – rodzaj męski

**genus femininum** (*f*) – rodzaj żeński

**genus neutrum** (*n*) – rodzaj nijaki

Istoty żywotne są rodzaju męskiego albo żeńskiego (*genus naturale*).

W pozostałych przypadkach rodzaj określamy według zakończenia nom. sg. (*genus gramaticum*).

2. W języku łacińskim wyróżniamy **pięć deklinacji**. O przynależności rzeczownika do którejś z nich decyduje końcówka **gen. sg.**, a więc:

| deklinacja | końcówka gen. sg. | rodzaje |
|------------|-------------------|---------|
| <b>I</b>   | <b>-ae</b>        | f       |
| <b>II</b>  | <b>-i</b>         | m, n    |
| <b>III</b> | <b>-is</b>        | m, f, n |
| <b>IV</b>  | <b>-us</b>        | m, n    |
| <b>V</b>   | <b>-ei</b>        | f       |

Ogólne zasady deklinacyjne:

- a) **vocativus** singularis i pluralis jest równy **nominatiwowi** danej liczby (wyjątek to sg. rzeczowników i przymiotników deklinacji II zakończonych na *-us*),
- b) **neutra** w obu liczbach mają trzy przypadki o identycznej formie: **nominativus**, **accusativus** i **vocativus**; w pl. w tych przypadkach zawsze przybierają końcówkę *-a*,
- c) **dativus** i **ablativus** w **pl.** są sobie równe,
- d) **temat** rzeczownika uzyskujemy poprzez odcięcie końcówki fleksyjnej od **gen. sg.**, np.:

| nominativus                    | genetivus | temat    |
|--------------------------------|-----------|----------|
| puella ( <i>dziewczynka</i> )  | puellae   | puell-   |
| magister ( <i>nauczyciel</i> ) | magistri  | magistr- |
| pater ( <i>ojciec</i> )        | patris    | patr-    |
| genu ( <i>kolano</i> )         | genus     | gen-     |
| fides ( <i>wiara</i> )         | fidei     | fid-     |

## 2.1. Deklinacja I

Należą do niej rzeczowniki rodzaju żeńskiego i męskiego, końcówka nom. *-a*, gen. *-ae*.

Wzór odmiany:

|      | singularis | pluralis     |
|------|------------|--------------|
| N.   | <b>-a</b>  | <b>-ae</b>   |
| G.   | <b>-ae</b> | <b>-arum</b> |
| D.   | <b>-ae</b> | <b>-is</b>   |
| Acc. | <b>-am</b> | <b>-as</b>   |
| Abl. | <b>-a</b>  | <b>-is</b>   |
| V.   | <b>-a</b>  | <b>-ae</b>   |

## Przykład:

|      | singularis                   | pluralis  |
|------|------------------------------|-----------|
| N.   | puella ( <i>dziewczyna</i> ) | puellae   |
| G.   | puellae                      | puellarum |
| D.   | puellae                      | puellis   |
| Acc. | puellam                      | puellas   |
| Abl. | puella                       | puellis   |
| V.   | puella                       | puellae   |

- a. Do deklinacji tej należą też rzeczowniki rodzaju **męskiego** zakończone na *-a* oznaczające przedstawicieli zawodów i ludów, np. *poëta* (poeta), *scriba* (pisarz), *agricola* (rolnik), *nauta* (żeglarz), *auriga* (woźnica), *Belga* (Belg), *Persa* (Pers).
- b. Według tej deklinacji odmieniają się też imiona własne męskie pochodzenia greckiego zakończone w nom. sg. na *-as*, *-es*, np. *Aeneas*, *Perses*. W acc. sg. mogą zachować grecką końcówkę *-an* lub przyjmując łacińską *-am*. Również greckie imiona żeńskie zakończone na *-e* mogą zachować pierwotny acc.

Wzór odmiany:

|      |                |                |
|------|----------------|----------------|
| N.   | Aeneas         | Niobe          |
| G.   | Aeneae         | Niobae         |
| D.   | Aeneae         | Niobae         |
| Acc. | Aenean, Aeneam | Nioben, Niobam |
| Abl. | Aenea          | Nioba          |
| V.   | Aenea          | Nioba          |

c. Należą do niej także rzeczowniki, które mają wyłącznie liczbę mnogą, tzw. **pluralia tantum**, np.: *nuptiae, arum* (małżeństwo), *divitiae, arum* (bogactwo), *tenebrae, arum* (ciemności).

## 2. Deklinacja II

Należą do niej rzeczowniki rodzaju męskiego i nijakiego, końcówka nom. **-us** (m), **-er** (m), **-um** (n), gen. **-i**.

Wzór odmiany:

|      | singularis     |            | pluralis     |           |
|------|----------------|------------|--------------|-----------|
|      | m              | n          | m            | n         |
| N.   | <b>-us/-er</b> | <b>-um</b> | <b>-i</b>    | <b>-a</b> |
| G.   | <b>-i</b>      |            | <b>-orum</b> |           |
| D.   | <b>-o</b>      |            | <b>-is</b>   |           |
| Acc. | <b>-um</b>     |            | <b>-os</b>   | <b>-a</b> |
| Abl. | <b>-o</b>      |            | <b>-is</b>   |           |
| V.   | <b>-e/-er</b>  | <b>-um</b> | <b>-i</b>    | <b>-a</b> |

Przykłady:

a) masculinum

|      | singularis |                   | pluralis  |             |
|------|------------|-------------------|-----------|-------------|
| N.   | dominus    | magister          | domini    | magistri    |
|      | <i>pan</i> | <i>nauczyciel</i> |           |             |
| G.   | domini     | magistri          | dominorum | magistrorum |
| D.   | domino     | magistro          | dominis   | magistris   |
| Acc. | dominum    | magistrum         | dominos   | magistros   |
| Abl. | domino     | magistro          | dominis   | magistris   |
| V.   | domine     | magister          | domini    | magistri    |

## b) neutrum

|      | singularis              | pluralis |
|------|-------------------------|----------|
| N.   | verbum ( <i>słowo</i> ) | verba    |
| G.   | verbi                   | verborum |
| D.   | verbo                   | verbis   |
| Acc. | verbum                  | verba    |
| Abl. | verbo                   | verbis   |
| V.   | verbum                  | verba    |

- a. Większość rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych na **-er** traci **-e-** w odmianie, np. *magister* (nauczyciel), gen. *magistri*; *ager* (rola), gen. *agri*. Zachowują je m.in. *puer* (chłopiec), gen. *pueri*; *vesper* (wieczór), gen. *vesperi*; *socer* (teść), gen. *soceri*; *gener* (zięć), gen. *generi* oraz wyrazy na **-fer** (np. *lucifer*, *i* – jutrzienka), **-ger** (np. *armiger*, *i* – giermek).
- b. Do tej deklinacji należy też rzeczownik *vir* (mąż, męczyzna), gen. *viri*.
- c. Rzeczownik *filius* (syn) oraz imiona własne na **-ius** mają w **wokatiwie** zakończenie **-i**, np. *mi fili* – mój synu, *Vergili* – Wergiliuszu. Greckie imiona własne zakończone na **-eus** mają w **wokatiwie** zakończenie **-eu**, np. *Orpheus*, voc. *Orpheu*.
- d. Osobliwości:
- a) w pl. rzeczownik *locus* (miejsce) w zależności od znaczenia przybiera dwie formy: *loci* – miejsca w książce (w tekście) i *loca* – miejscowości,
- b) w pl. od rzeczownika *deus* (bóg) używa się form obocznych:  
nom. i voc.: *dei*, *dii*, *di*  
dat. i abl.: *deis*, *diis*, *dis*,
- c) nazwy drzew, miast, krajów, wysp zakończone na **-us**, a także rzeczowniki *humus* (ziemia) i *alvus* (brzuch, żołądek) są rodzaju **żeńskiego**; dotyczy to także zapożyczonych z greckiego wyrazów: *dialectus* (dialekt), *paragraphus* (paragraf), *diphthongus* (dyftong),
- d) *vulgus* (pospólstwo), *virus* (trucizna) i *pelagus* (morze) są rodzaju **nijakiego**.